

Р. О. Маслик

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАРУБІЖНИХ ФІНАНСОВИХ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

В статті досліджено передовий зарубіжний досвід соціального захисту населення, зокрема проаналізовані види світових фінансових моделей: ліберальна, континентальна, соціал-демократична та південно-європейська. Розглянуто можливість застосування однієї з моделей для реформування соціального захисту населення в Україні.

Ключові слова: фінансування, соціальний захист, соціальні виплати, соціальна допомога.

В статье исследован передовой зарубежный опыт социальной защиты населения, в том числе проанализированы виды мировых финансовых моделей: либеральную, континентальную, социал-демократическую и южно-европейскую. Рассмотрены возможности применения одной из моделей для реформирования социальной защиты населения в Украине.

Ключевые слова: финансирование, социальная защита, социальные выплаты, социальная помощь.

In the article the advanced foreign experience in social protection, in particular species of global financial models: liberal, continental, social democratic and south European are analyzed. The possibilities of the use of one of the models for the reform of social protection in Ukraine are defined.

Keywords: finance, social protection, social benefits, social assistance.

Реформи, які започатковані в економіці України протягом останнього періоду, потребують модернізації та удосконалення моделі соціального захисту населення, яка є однією з найважливіших проблем становлення українського суспільства за умов глибоких ринкових зрушень у національній господарській системі. Негативні наслідки соціально-економічної трансформації, яка відбувається без необхідних запобіжних механізмів, призвели до різкого падіння життєвого рівня більшості населення України. Це тому, що існуюча система соціального захисту, створена за радянських часів, більш не відповідає вимогам сьогодення. З іншого боку, особливості сучасного соціально-економічного стану України не дозволяють автоматично перенести ті чи інші заходи у сфері соціального захисту населення, які з успіхом функціонують в країнах з різним рівнем розвитку ринкових відносин.

Для того, щоб зрозуміти, яку саме фінансову модель соціального захисту необхідно будувати в Україні і в якому напрямку рухатись, слід звернутись до наукового аналізу зарубіжних моделей соціального захисту, що вже існують у світі, і дати їм оцінку з точки зору їх ефективності та прийнятності для України (як країни, в якій відбувається становлення соціально орієнтованої ринкової економіки).

Практично всі національні моделі соціального захисту розвинутих країн включають такі складові частини:

- соціальне страхування (медичне, по старості і смерті, страхування вдів та сиріт, від нещасних випадків на виробництві, по безробіттю, по інвалідності);
- мінімальне соціальне забезпечення (у тому числі соціальна допомога, різні соціальні програми, спрямовані на поліпшення життя тих чи інших категорій громадян);
- соціальні трансферти в рамках житлової, освітньої і сімейної політики.

Неможливо чітко розмежувати існуючі світові моделі соціального захисту. Типологію можна розглядати лише як спрощену схему, яка не може повністю відобразити безліч існуючих соціальних програм, що розрізняються за такими параметрами, як способи фінансування, якість послуг й ступінь охоплення населення [1, с. 137].

Широкого визнання отримала класифікація шведського вченого Г. Успінг-Андерсена. Учений розподілив усі розвинуті країни з ринковою економікою на три типи залежно від критеріїв, на основі яких у цих країнах будуються принципи соціального захисту. В результаті було викоремлено такі типи моделей: «ліберальна», «консервативна» та «соціал-демократична» (рис. 1).

У звіті Комісії ЄС (1995) представлена типологія, згідно з якою у країнах ЄС домінують чотири основні моделі: континентальна, англосаксонська, скандинавська, південно-європейська. Названі моделі детально описані в літературі [2, с. 50; 3, с. 34-38; 4], тому поруч із загальними типовими рисами розглянемо й ті нові моделі, які з'явилися протягом останнього часу.

Континентальна модель (її ще називають «бісмарковською» в честь засновника О. Бісмарка, або корпоративною, Г. Еспінг-Андерсен цю модель назвав консервативною) встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності працівника. Соціальні права набувають форми страхових внесків, тому тип соціального захисту не залежить від державного бюджету.

Рис. 1. Характерні риси моделей соціального захисту

Ця модель властива багатьом розвиненим європейським країнам, у тому числі Австрії, Італії, Франції, однак, здебільшого, вона реалізується в моделі соціального захисту Німеччини.

«Німецьке чудо» було досягнуто, перш за все, завдяки вірному відбору соціально-економічної моделі розвитку суспільства, відповідності певних витрат (одна третина) від загального бюджету на соціальне забезпечення населення. Для охорони здоров'я здійснюється страхування на випадок хвороби. Так, усі працюючі з найму безробітні та пенсіонери відповідно до «Закону про страхування» підлягають страхуванню на випадок хвороби. З метою раннього виявлення певних хвороб передбачені профілактичні огляди різних груп застрахованих: дітей віком до 4 років, жінок віком від 30 років та чоловіків віком від 45 років. Пенсії, як правило, призначаються по досягненню 65 років, однак можливе призначення пенсії і по досягненню 63 років. Передумовою цього є страховий стаж праці не менше 35 років. В загальний страховий стаж зараховується також час служби в армії і знаходження на фронті, період безробіття, навчання у середніх та вищих навчальних закладах, а також період непрацездатності у зв'язку з хворобою. Жінки мають право на пенсію вже по досягненню 60 років. Це правило відноситься також і до безробітних. Інваліди, які повністю або частково є непрацездатними, також мають можливість отримання пенсії без досягнення пенсійного віку. У Німеччині понад 11 мільйонів пенсіонерів, яким сплачуються пенсії по соціальному страхуванню. Вони нарівні з активно працюючим населенням виграють від росту економіки та підвищення доходів населення. Завдяки принципу динаміки пенсії встановлюються із року в рік нові – підвищуються відповідно до загального росту заробітної плати. В останній час пенсії були підвищені, у порівнянні з 50-ми роками, більше, ніж у 19 разів. Середній розмір пенсії становить понад 950 євро. У кожному окремому випадку в межах певних розмірів пенсія залежить від розміру сплачених у минулому внесків: хто протягом тривалого часу сплачував страхові внески за високими ставками (від заробітку, що перевищує загальний рівень), той має право отримувати пенсію відповідно вищого розміру.

Особи, що мають фізичні або розумові вади через поранення під час війни, загальне захворювання або каліцтво, беруть участь у трудовому та суспільному житті. У Німеччині нараховується більше 4 мільйонів інвалідів, які не в змозі подолати наслідки інвалідності без допомоги та особливої турботи з боку суспільства. Усі інваліди мають право на відповідні види соціальної, психологічної, медичної і професійної реабілітації. Заходи, що мають на меті їх трудове та побутове влаштування, запроваджуються вже з лікарняного ліжка та подовжуються до часу певного включення інваліда у трудовий процес і життя суспільства. Кошти на життя інвалідам та їх сім'ям виділяються протягом всього періоду реабілітації шляхом надання допомоги, розмір якої визначається у відсотковому відношенні до попереднього заробітку. Вони сплачуються у розмірі 80 % від загальної суми заробітку та збільшуються, як і пенсійне забезпечення, в залежності від темпів розвитку економіки.

Держава також надає допомогу тим, хто має та виховує дітей. Багатодітні сім'ї, зазвичай, мають у своєму розпорядженні менше коштів, у порівнянні із самотніми або бездітними сім'ями. З метою полегшення утримання та виховання дітей таким сім'ям сплачується щомісячна допомога. Держава сплачує на одну дитину 50 євро,

на другу – 70 євро, на третю та кожен наступну дитину – 120 євро. Право на допомогу мають всі батьки, незалежно від рівня їх власних прибутків, часу досягнення дітьми 18-річного віку, тобто повноліття. Якщо навчання дітей затягується, допомога сплачується навіть по досягненню ними 27-річного віку. Допомога на дітей не обкладається податком.

Особи, які не мають роботи, отримують від бюро праці та працевлаштування на протязі року допомогу по безробіттю у розмірі 68 % від останньої отриманої заробітної плати, яка не повинна перевищувати певний максимальний розмір. Безробітним, які мають на утриманні дітей, також призначається допомога на дітей. Безробітним, які понад 1 рік не мають роботи, сплачується допомога у розмірі 58 % від їх останнього заробітку. Допомога для працюючих неповний робочий час сплачується у разі короткочасних простоїв у роботі. Вона підраховується в залежності від часу простою і становить, в середньому, 68 % від заробітку, який повинен був отримати робітник за умови, якщо б простій не настав.

Німецький варіант соціального захисту, який отримав назву «соціальної ринкової економіки», викликає особливий інтерес, оскільки поєднує високу економічну ефективність з розвиненою системою соціального захисту, яка заснована на певних принципах. Основним з цих принципів є надання економічної свободи, що слугує стимулом високої продуктивності праці. Сам принцип складається з таких елементів: свобода споживання, відповідно до якої споживачі можуть вибирати будь-які товари чи послуги на свій розсуд; свобода виробництва і торгівлі (підприємства можуть виробляти ті товари і послуги, які потрібні споживачам); свобода вибору робочого місця, володіння і розпорядження приватною власністю. На принципі економічної свободи засноване децентралізоване економічне планування діяльності виробничих підприємств. Координація децентралізованого економічного планування в ринковій економіці виконується за допомогою ринкового механізму взаємодії попиту і пропозиції. Саме в цьому і полягає основна ідея ринкової економіки, а економічна свобода є руйнівною силою цієї економічної системи. Забезпечення дійсної конкуренції стало одним з важливих завдань держави. Якщо результати дії ринкового механізму стають неприйнятними з соціальної точки зору, то важливо забезпечити контроль з боку держави. За цих умов принцип економічної свободи доповнюється іншими принципами, характерними для соціальної держави.

В Німеччині існують різні елементи соціальної ринкової економіки, які дозволяють державі корегувати результати дій ринкових механізмів і колективних переговорів. Розподіл прибутків відбувається за допомогою податків. Громадяни з низькими прибутками звільняються від сплати прибуткового податку.

Цінним в німецькій моделі є те, що тут передбачені заходи з охорони праці, зокрема: захист від незаконних звільнень з роботи; охорона праці жінок (заборона жіночої праці в гірничо-видобувній і будівельній галузях, охорона праці матерів і вагітних жінок); охорона праці молоді (заборона праці до 15 років, диференціація робочого часу і часу відпусток в залежності від пільг на отримання професійної освіти); захист працівників від виробничих і професійних небезпек (травм, надмірного шуму, отруєнь тощо); регулювання робочого часу, заборона працювати у вихідні і святкові дні [5].

Ліберальна або англосаксонська модель (модель Беверіджа) ґрунтується на тому, що будь-яка людина має право на мінімальну захищеність у разі хвороби, старості тощо. Модель притаманна таким країнам як Великобританія, США, Канада, Австралія. Формування її відбувалося під впливом ліберальної трудової етики. Основними умовами функціонування даної моделі є мінімальна участь держави в ринкових відносинах та обмежене застосування заходів державного регулювання, що не виходить за рамки макроекономічної політики. Державному сектору економіки у ВВП належить лише невелика частка. Соціальна підтримка громадян здійснюється за рахунок розвинутих систем страхування за умов мінімального втручання держави, що є регулятором певних гарантій. Розмір страхових виплат, як правило, невеликий. Незначні й трансфертні платежі. Матеріальна допомога має адресний характер і надається лише на підставі перевірок потреб.

Ця модель найбільш послідовно реалізована в системі соціального захисту США. Вона відрізняється від консервативної за двома ознаками: по-перше, передбачає соціальне забезпечення залишкового типу, тобто люди повинні бути здатні існувати і без соціального забезпечення; по-друге, на сучасному етапі уряд несе обмежену відповідальність за соціальне забезпечення всіх громадян.

Система соціального захисту США спирається на такі його форми: соціальне страхування, за яким внески здійснюють як працівники, так і роботодавці; державна соціальна допомога, що надається з бюджетів різних рівнів – від федерального до місцевого.

Слід зауважити, що в США навіть серед постійно працюючих є такі категорії працівників, які наражаються на ризик соціального виключення через неохопленість системою соціального страхування. Близько 35 млн працівників не мають медичної страховки. Найнижче місце серед розвинених індустріальних країн посідають США за кількістю працюючих, які охоплені профспілковим рухом. США й досі не застосовують більшості міжнародних стандартів праці, розроблених, зокрема, МОП: з понад 180 конвенцій МОП тут ратифіковано лише трохи більше десяти, тоді як у країнах Західної Європи ратифіковано, в середньому, по 60-70 конвенцій. Низькою є участь працівників в управлінні підприємствами [3, с. 36].

На відміну від багатьох інших розвинених країн, у США не існує загальнодержавних соціальних програм, які б передбачали здійснення сімейних виплат чи виплат на випадок хвороби. Водночас у країні діють державні програми з медичного страхування та надання безоплатної медичної допомоги.

Означена модель вирізняється достатньо високим рівнем зайнятості та разом з тим не дуже високим ступенем перерозподілу національного доходу за рахунок фіскальної політики, хоча він і викликає нарікання з боку платників податків. Соціальні видатки у країнах з ліберальною моделлю, здебільшого, не перевищують 20 % ВВП. За оцінками дослідників, США можна назвати державою, де масштаб соціальної допомоги обмежується потребою уникнення гострих соціальних конфліктів і досягнення суспільної стабільності.

Соціал-домократична модель притаманна скандинавським країнам (Швеції, Норвегії, Фінляндії, Данії, Нідерландам та Швейцарії). Її ще називають «солідарною» і навіть «соціалістичною», тому що вона передбачає провідну роль держави у здійсненні соціального захисту. Пріоритетними завданнями держави в соціальній політиці є вирівнювання рівня доходів населення і загальна зайнятість. Її головна

риса – визнання права на соціальне забезпечення усіх громадян. У цій моделі держава бере на себе значну частину відповідальності за надання соціального захисту. Це стало можливим завдяки системі оподаткування, яка дозволяє перерозподілити кошти, спрямовуючи значну частку (а це приблизно 32 % ВВП) на соціальні потреби. Рівень оподаткування у скандинавських країнах – найвищий серед розвинених країн і дорівнює 49,3 % ВВП [3, с. 34].

Роль держави не обмежується наданням людині мінімально необхідних життєвих благ, вона також сприяє задоволенню потреб людини в отриманні освіти, кваліфікації та оплачуваної роботи. Для цієї моделі характерні тісна співпраця урядових структур з роботодавцями та об'єднаннями працівників і сформовані протягом десятиліть традиції соціального партнерства. Сьогодні частка працюючих, які беруть участь у профспілковому русі, становить у Швеції 81 %, у Фінляндії – понад 70 % [3, с. 35].

Таким чином, означена модель ґрунтується на принципі розподільчої справедливості, дотримання якого дозволяє говорити про наявність у скандинавських країнах відносно рівнозначних життєвих умов для всіх громадян. Можна стверджувати, що соціаль-демократична модель є поліпшеним варіантом ліберальної моделі.

Південноєвропейська або середземноморська модель характерна для менш розвинутих країн Європи (Греції, Іспанії, Італії, Португалії), в яких спостерігається високий рівень безробіття, обсяги перерозподільного ВВП можуть суттєво коливатися – від 40 % до 60 % [6].

Соціальна політика пасивна, розрахована на найбідніші категорії громадян, тому рівень соціальної захищеності за цією моделлю невисокий. Велику роль тут відіграють сім'я і церква. Останнім часом у цих країнах багато робиться для створення систем соціального захисту, як того вимагає членство в ЄС. Вважаємо, що цю модель, скоріше за все, можна називати такою, що розвивається.

Модель соціального захисту в умовах кожної конкретної країни чи регіону формується під впливом історичних чинників, особливостей економічного та соціокультурного розвитку. Вона завжди має конкретні правові засади, визначені основним законом країни й закріплені відповідними законодавчими актами. Тому, кожна держава має самостійно визначати, яким чином краще забезпечити систему соціального захисту населення.

Проаналізувавши статистичні дані, можна зробити висновок, що на сьогодні найкращою із моделей є ліберальна. Причиною також є те, що Україна взяла курс нових європейських країн, де основним напрямком соціальної політики є створення середнього класу власників, тобто політично активного, економічно сильного класу з високим рівнем правової свідомості людей, а також покращення правового регулювання фінансування соціального захисту населення України. До цього можна віднести: проведення кодифікації соціального законодавства і розробку Соціального кодексу (у 2004 році до Верховної Ради був поданий його проект, який дотепер не розглядався); допоки Соціальний кодекс не прийнято, потрібно внести деякі зміни до законодавства, яке регулює надання соціальних послуг; уніфікувати термінологію соціального законодавства (підписання Закону України «Про засади соціального захисту населення»); зробити наголос на підписанні міжнародних договорів стосовно соціального захисту, що дасть змогу вийти на якісно новий рівень фінансового забезпечення соціального захисту населення [7, с. 28]. Такої ж

думки дотримується Ю. Волков, який стверджує: «Світовий досвід показує, що ліберальна модель є найефективнішою формою устрою суспільства і цілком прийнятною для країн та народів із різними культурними та національними традиціями» [8, с. 261].

Запровадження такої моделі повинне передбачати реалізацію наступних стратегічних завдань соціальної політики, які мають вирішуватися на рівні держави та окремого регіону: забезпечення виконання ухвалених державних програм; виконання, моніторинг соціальних програм на регіональному рівні; здійснення контролю за структурними зрушеннями в економіці, забезпечення життєдіяльності та підтримки відповідного рівня життя населення; створення нормативної бази формування місцевих бюджетів; створення в регіонах необхідних умов для забезпечення рівних стартових можливостей життєдіяльності з огляду на мінімальні соціальні гарантії держави та бюджетну забезпеченість одного мешканця; проведення постійної соціальної експертизи стану і розвитку регіону, розробка соціальних прогнозів і виважене їх використання під час прийняття управлінських рішень на національному та регіональному рівнях; всебічна підтримка підприємництва, особливо малого та середнього бізнесу; впорядкування відносин комунальної власності; розвиток житлово-комунальної сфери; поступове реформування об'єктів соціальної інфраструктури; надання ефективної адресної допомоги соціально найвразливішим верствам населення; проведення активної молодіжної політики, підтримка сім'ї, материнства та дитинства, адресна соціальна допомога.

Бібліографічні посилання

1. Баранник Л. Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України: проблеми становлення та перспективи розвитку : моногр. / Л. Б. Баранник. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. фін. академія, 2012. – 496 с.
2. Антропов В. В. Социальная защита в странах Европейского союза. История, организация, финансирование, проблемы / В. В. Антропов. – М. : ЗАО Издательство «Экономика», 2006. – 271 с.
3. Баранник Л. Б. Соціальний захист громадян : навч. посіб. / Л. Б. Баранник. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2010. – С. 34–38.
4. Церкасевиц Л. В. Современные тенденции социальной политики в странах Европейского Союза : учеб. пособ. / Л. В. Церкасевиц. – СПб. : Изд-во СПб ГЕУФ, 2002. – 150 с.
5. Демчак Р. Е. Соціальний захист населення та діючі моделі в країнах з різним рівнем розвитку ринкових відносин [Електронний ресурс] / Р. Е. Демчак // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2011. – №12. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=371>
6. Сочнева Е. Н. Анализ современной модели социальной политики России / Е. Н. Сочнева // Проблемы современной экономики. – 2008. – №3 (27) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2115>
7. Маліновська О. Я. Організаційно-правове регламентування фінансового забезпечення соціального захисту населення України / О. Я. Маліновська, Р. О. Рудзінська // Економічний часопис – XXI. – 2014. – №1-2 (2). – С. 28–31.
8. Волкова Ю. Либеральная модель – шанс для России / Ю. Волкова // Социально-экономические модели в современном мире и путь России : в 2 кн. / Междунар. Ассоциация акад. наук, РАН ; под. общ. ред. К. И. Миккульского. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 757 с.

Надійшла до редколегії 23.12.2016